

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КУЛЬТУРАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ

Аналізуються засадничі положення та простежуються витоки культуральних досліджень на матеріалі праць відомих британських теоретиків Т. Іглтона, Дж. Каллера, С. Голла. Розглянуто особливості трактування літературознавчих питань у руслі культуральних досліджень, а саме: переосмислення та розширення канону, розгляд естетичних явищ й артефактів не ізольовано, а із соціальним підґрунтям, а також з іншими творами культури, розширення переліку проблем аналізу літературознавства. Акцентується зміна та поглиблення аспектів дослідження питань літературознавства.

Ключові слова: культуральні дослідження, постмодернізм, мультикультуралізм, масова література.

Культуральні дослідження розглядають як процвітаючий міждисциплінарний спосіб вивчення аспектів культури, позначений високим рівнем еkleктизму. За кілька десятиліть їхнього функціонування змінилася домінуюча складова. У 70-х роках ХХ століття в культуральних дослідженнях переважала тематика ідеології, а в 90-х увага змістилася до постколоніальної теорії.

Вони звернули увагу на предмети, які до того не вивчалися академічними спільнотами (зокрема, різні елементи субкультури). Деякі дослідники жартують, що певні аспекти культурних досліджень розвивалися для того, щоб стати для академіків інтелектуальним виправданням на перегляд серіалів чи прослуховування їхньої улюбленої (не обов'язково серйозної) музики. Одне з основних гасел культуральних досліджень – культура для всіх, вона зачіпає кожен аспект щоденного життя. „Це спроба побачити цілий комплекс соціальних змін з точки зору культури, уявити справжній рух культури в соціальному житті, в ґрунтових і класових реляціях, в політиці та інституціях, в цінностях та ідеях” [4, с. 77]. Культуральні дослідження пов'язані з вивченням питань конфлікту, домінування, класової боротьби, меншинами, ідеологією, очевидно, що ці питання тісно переплітаються з аспектами, якими на сучасному етапі займається мультикультуралізм, включно з проблемами раси, класу, гендеру.

Традиційно явища культури трактувалися з позиції жорсткої ієрархалізації. Як пояснює дослідник мультикультуралізму В. Галецький, якщо суб'єктивна думка відповідала шкалі оцінок в культурній ієрархії, вона фактично розглядалася як об'єктивне знання. Однак між об'єктивними судженнями, які є наслідком ієрархалізації,

та окремою думкою, яка належить до шкали рейтингів, лежить, на думку вченого В. Галецького, екзистенційне провалля. Саме в період постмодернізму відбулася переоцінка цінностей, однак нової шкали ніхто не запропонував, натомість усе піддалося тотальному релятивізму. На сьогодні вже не діє мовчазна згода щодо першості серед авторів, на відміну від пануючої впродовж кількох десятиліть шкали оцінок, коли, як згадує В. Галецький, Пушкіна ставили вище за Лермонтова, Толстого – за Достоевського, Шекспіра – за Мільтона. Сьогодні рейтинги створюють або експертні товариства або ринок, чи точніше, – широка публіка, смаки якої зазвичай визначаються попитом, тобто, кількістю проданих примірників.

Багато сайтів ыз продажу книжок чи книжкові магазини створюють власні рейтинги. Для прикладу, мережа британських книжкових крамниць Вотерстоун у 1997 році оприлюднила результати опитування, проведеного серед читачів, в якому взяли участь 25 000 учасників. Вони визначали 100 найкращих книг ХХ століття. Два роки по тому відомий американський Інтернет сайт ыз продажу книг Амазон. com запропонував власний книжковий рейтинг. І хоча перша десятка лідерів у рейтингах значно відрізняється, лідером у обох опитуваннях виявилася трилогія Дж. Толкієна „Володар Перстнів”.

Принагідно зазначимо, що до трійки лідерів на сайті Амазон.com увійшли „Віднесені Вітром” М. Мітчел та „Гаррі Потер” Дж. Ролінгс. У рейтингу книжкової крамниці Вотерстоун в трійці літерів були твори Дж. Оруела „1984” та „Звіроферма”, а до першої десятки увійшли твори Дж. Джойса, Дж. Селінджера, Гарпер Лі, Г. Маркеса, Дж. Стейнбека. Сотнею кращих визнані шедеври світової літератури, автори яких були лауреатами Нобелівської премії в галузі літератури.

У той же час намагався презентувати вже не рейтинг, а канон літературних творів відомий американський літературознавець Г. Блум. Чільне місце у ньому посіли твори Дж. Мільтона, Данте, Шекспіра, Чосера, Сервантеса, Гете. Більшість з творів ХХ століття, пропонованих Г. Блумом, теж були у рейтингу Вотерстоун. Це, на нашу думку, свідчить про те, що якою б релятивною не називали епоху постмодернізму, читачам все ж потрібні певні орієнтири. І нехай не йдеться про жорстку ієрархізацію, повернення до якої багато дослідників вважають неможливою, однак переконання різних груп, співтовариств чи інтерпретаційних спільнот все ж базуються на певних передумовах, на світогляді. І кожен може вільно робити вибір. Чи це рейтинг кращих творів у стилі фентезі, чи жіночих романів, історичних творів чи інтелектуальних романів. Тут не йдеться про об'єктивну позицію, оскільки преференції, які застосовуються до артефактів, зумовлені культурною традицією. Отже, „щоб належно чином оцінити той чи інший твір, потрібно належати до певної культурної традиції” [1, с. 6].

Відданість одному універсальному стандарту судження, на думку Ж. Ліотара, породжує вороже ставлення до чогось іншого, що не узгоджується із загальною програмою. Тому він обстоює

різноманіття, плюральність способів, якими люди обирають свій спосіб життя і вважає, що немає загального і єдиного виміру для цього розмаїття, як і ієрархічних зв'язків, що вказували б на краще чи гірше.

Як зазначає російська дослідниця В. А. Мамонова [2, с. 3], ідеї мультикультуралізму про культурний поліцентризм, деієрархалізацію, легітимацію форм культурної інаковості стали співзвучними основним ціннісним орієнтирам епохи постмодерну. Йдеться про розмаїтість форм вияву та функціонування культури, які не є рівноцінними чи рівнозначними. Тобто до них не можна застосовувати єдину класифікацію, беручи до уваги їхню різну природу походження, організацію та функціонування.

„Етнічне, національне, культурне розмаїття визначає рух від замкнутої ієрархії, структури до створення інших конфігурацій із застосуванням складніших елементів в системі” [2, с. 3].

Якщо розглядати мультикультуралізм як модель культури, то співзвучність з ідеями постмодерну очевидна. Йдеться про стилістичний плюралізм, який розмиває межі різних видів мистецтва, дифузюю стилів, перевагу горизонтальних зв'язків над вертикальними, іронічність. В. А. Мамонова простежує, що мультикультуралізм епохи постмодерну виявляє не лише етнічне різноманіття, а й різноманітність життєвих стилів, орієнтацій культурних тенденцій, а також те, що він має локальні риси культури, яка його породила. Західноєвропейський варіант ілюструють теоретичні дослідження Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі про ризоматичні зв'язки [5]. Мультикультуралізм, подібно до ризоми, по'єднав у собі й різноманітність, і множинність.

Для постмодерністів немає всеохоплюючої тотальності, раціональності чи фіксованого центру в житті людини, немає метамови, щоб охопила безмежну різноманітність, а лише множинність культур та наративів, які не можна організувати ієрархічно чи виділити як привілейовані. Необхідно поважати „іншість” у способах створення речей [6, с. 201]. Постмодерна культура не встановлює фіксованих кордонів та категорій на основі традиційного розмежування між високим і популярним мистецтвом. Немає кращого чи гіршого, є інше. Нетерпимість постмодернізму до конвенційних естетичних суджень оформилась у 80-х в так звані культуральні дослідження, прихильники яких не робили ціннісних розмежувань між сонетом чи мильною оперою. Поняття „культура” вже виходить за межі ізольованого твору мистецтва й поширюється на мову, спосіб життя, соціальні цінності, групову ідентичність і перетинається з питаннями глобальної політичної влади. Наслідком стає розширення вузького західного канону, повернення до культури „маргінальних” груп.

Значного поширення у культуральній теорії набув постколоніалізм, до розгляду беруться питання етнічності, вивчається те спільне, що є між етнічними групами.

Серед здобутків культуральної теорії Т. Іглтон виділяє визнання неможливості нейтрального способу читання, непевності літературного канону, його залежності від зумовлених культурою цінностей, повернення до канону знехтованих і забутих груп, заміну формалізму на історизм. Межа між високою і популярною літературами практично зникає. Стає важче визначити, де закінчується висока і починається популярна література.

Основними методами культуральних досліджень В. Лейч [9, с. 23] називає огляди, галузеві дослідження, текстові інтерпретації, вивчення історичного підґрунтя, спостереження очевидців і, звичайно, інституційний та ідеологічний аналіз. Представники культуральної критики займались міждисциплінарними дослідженнями, вивчали такі дискурси, як телебачення, фільми, реклама, рок-музика, журнали, література меншин, популярну література (трилери, наукова фантастика, жіночі романи, вестерни, готична література), звертаючи особливу увагу на те, як ці матеріали продукуються, розподіляються та споживаються. Перебуваючи в опозиції до формалістичних і постструктуралістських підходів, прихильники культуральних досліджень використовували біографічний, історичний, етнічний і соціологічний аналізи.

Способи дослідження лефтистів, а пізніше і культуральної критики відрізнялися від формалістичних тим, що перші розглядали естетичні явища й артефакти, пов'язуючи їх із соціальним підґрунтям, а також з іншими творами культури. Це вимагало від критиків не лише контекстуального аналізу, а й вивчення економічних, політичних, соціальних, інституційних та історичних передумов культурного виробництва, розподілу та споживання.

Відомий сучасний теоретик Дж. Каллер простежує різні джерела розвитку культуральних досліджень: із французького структуралізму (праця Р. Барта „Міфології”, 1957) та британського марксизму (праця Р. Вільямса „Культура і суспільство”, 1958). Барт розглядав культуральні процеси від високої літератури до моди, їжі, реклами, намагаючись показати, що те, що здається природним у культурі, ґрунтується на умовних (мінливих) історичних формаціях. Р. Вільямс та Р. Хоггарт намагалися відродити та поціновувати популярну культуру, яка виражала інтереси пересічних людей, забуті і втрачені голоси маргінальних груп (на протипагу високій культурі естетиків і знавців). Апологети європейського марксизму аналізували масову культуру як ідеологічну формацію, що має вплив на широкі верстви населення. Взаємодія цих двох аспектів була особливо важливою для розвитку культуральних досліджень: „культура, як вираження людей і як нав'язування людям” [3, с. 42]. Ключовими постатями в розвитку культуральних досліджень В. Лейч називає С. Голла, Р. Барта, Л. Альтюссера, М. Фуко та ін.

Річард Хоггарт в 1963 році заснував „Центр сучасних культуральних досліджень”, який діяв в університеті Бірмінгему і був важливим осередком становлення культуральних досліджень. З його

діяльністю тісно пов'язане ім'я С. Голла (S. Hall), якого вважають найвидатнішим та найвпливовішим теоретиком культуральних досліджень. Очолюючи в 70-х роках цей „Центр”, С. Голл підкреслює, що дослідження мали багато траєкторій, були сформовані різними методологіями та теоретичними позиціями. Теоретик опирається на концепт „з'єднання” (conjunction), ідею про те, що все існує одночасно серед певних історичних сил та визначальних структур. Елементи в межах певних з'єднань та розподіл сил по-різному „артикулюються” залежно від часу та місця. Кожне „з'єднання” має власну конфігурацію. Кожна група намагається виділити власні елементи та утверджувати їхню перевагу над іншими. Однак, на переконання С. Гола, жодний домінуючий устрій не може забезпечити суцільне, синтетичне постійне бачення. Тому культуральні дослідження зосереджуються на динаміці напруги між загальноприйнятими нормами та маргінальними групами, вивчаючи їх протистояння.

Цей проект був відкритим назустріч тому, чого він ще не знає чи не може назвати. С. Голл аргументовано розгортає історію культуральних досліджень від нових лівих, категорично спростовуючи витоки з марксизму. Теоретик називає кілька зовнішніх джерел впливу на формування культуральних досліджень, серед них феміністичний рух та расові питання. Важливого значення він надає „лінгвістичному повороту” у філософсько-теоретичних дослідженнях, популярність якого своєю чергою вплинула на культуральні дослідження.

Британський науковець Ентоні Істхоуп у праці „Літературні в культуральні дослідження” (1991) простежує розвиток та перетворення літературознавчих досліджень у культуральні, вважаючи, що на місці старої занепадаючої парадигми з'явилася нова. За той період, який розділяє Ф. Лівіса і Т. Іглтона (виділених Істхоупом як представників опозиційних парадигм), „літературознавство (literary studies) виникло як наука, перетворилося на інституцію, зазнало кризи, а тепер трансформується в щось інше, в культуральні дослідження” [7, с. 5]. Хоча Істхоуп і зазначає, що „чисте” літературознавство занепадає, однак не заперечує, що в США та Великій Британії воно залишається інституційно домінантним. Він обстоює так звану теорію об'єднаної галузі, яка вивчала б і літературні, і популярні тексти.

1. *Галецький В.* Критическая апология мультикультурализма / Владислав Галецкий // Дружба народов. – 2006. – № 2. – С. 1-23.
2. *Мамонова В.А.* Мультикультурализм: разнообразие и множество / Мамонова Виктория Александровна // Журнальный клуб. Интерлос. Credo News. – 2007. – № 2. – С. 1-7.
3. *Culler J.* Literary Theory: A Very Short Introduction / Jonathan Culler. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 198 p.

4. Dictionary of Critical Theory / ed. by D. Macey. – Penguin Books, 2001. – 490 p.
5. *Deleuze G.* Introduction: Rhizome / Gilles Deleuze, Felix Guattari // *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia.* – S. Paul : University of Minnesota Press, 1987. – P. 3 – 77.
6. *Eagleton T.* Literary Theory: An Introduction / Terry Eagleton. – 5. printing. – Oxford : Basil Blackwell, 1989. – 244 p.
7. *Easthope A.* Literary into Cultural Studies / Anthony Easthope. – New York : Routledge, 1991. – P. 5 – 61.
8. *Hall S.* Cultural Studies and Its Theoretical Legacies / Stuart Hall // *The Norton Anthology of Theory and Criticism* / gen. ed. Vincent B. Leitch. – New York : W.W. Norton & Company, 2001. – P. 1895-1909.
9. *Lyotard J-F.* Defining the Postmodern / Jean-Francois Lyotard // *The Norton Anthology of Theory and Criticism* / gen. ed. Vincent B. Leitch. – New York : W.W. Norton & Company, 2001. – P. 1612-1615.
10. *The Norton Anthology of Theory and Criticism* / gen. ed. Vincent B. Leitch. – New York : W.W. Norton & Company, 2001. – P. 26-28.

Summary

The article deals with the analysis of backgrounds and sources of cultural studies reflected in the works of famous British theorists T. Eagleton, J. Culler, S. Hall. Literary issues are treated through the cultural studies paradigm: including the question of reconsidering and widening of the literary canon, study of aesthetic phenomena not autonomously but with their social background and the connection with other works, alteration and widening of literary studies issues.

Key words: multiculturalism, cultural studies, postmodernism, literature.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2009